

УДК 343.3/7:796.03(043)

МОТИВ ЯК ОЗНАКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Олександр ПЕТРЕНКО,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального права та кримінології
Донецького юридичного інституту МВС України

SUMMARY

It is noted in the article, that one of the priority missions of modern national state is to form healthy nation, in so doing, physical training and sport are primarily intended to promote implementing this mission. The author notes, that from force of inertia, which has lasted since Soviet period of Ukrainian statehood, the area of physical training and sport have been considered to be free from criminal interference, allegedly "untouchable". The given approach causes the lack of proper attention of law enforcement agencies to the state of legal order in this area that has caused nowadays a great multitude of socially dangerous phenomena, particularly "inciting minors to use doping", "gross violation of contest rules" and "bribing the organizers and participants of contests".

It has been proven, that mentioned offences, including any other, are being committed when some motives present. The most extended among these offences are so called "shabby offences". The author argues, that a person, harming its life and health while going in for sports, is not facing a justified risk so long as sportsman, harming its life and health, does not aim to achieve socially useful goal, quite the contrary, the achieved benefit is his personal goal.

Key words: physical training, sport, criminal and legal relations, area, crime, motive.

АНОТАЦІЯ

У статті зазначено, що одним із пріоритетних завдань сучасної держави є формування здорової нації, при цьому фізична культура та спорт покликані цьому сприяти. Автором вказано, що за інерцією, яка бере свій початок від радянського періоду української державності, сферу фізичної культури та спорту вважають такою, що позбавлена злочинного втручання, ніби «недоторканою». Такий підхід породжує відсутність належної уваги правоохоронних органів до стану правопорядку в ній, що сьогодні призвело до появи значної кількості суспільно небезпечних проявів, зокрема «спонукання неповнолітніх до застосування допінгу», «грубого порушення правил спортивних змагань» та «підкупу організаторів і учасників спортивних змагань».

Доведено, що названі злочини, як і будь-які інші, вчинюються за наявності певних мотивів. Найбільш поширеними серед них є так звані «низькі». Автор аргументує думку, згідно з якою особа, що заподіює шкоду життю чи здоров'ю при занятті спортом, не знаходиться в стані виправданого ризику, оскільки отримана вигода (спортивний розряд, приз тощо) є його особистою метою.

Ключові слова: фізична культура, спорт, кримінально-правові відносини, склад злочину, мотив злочину.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань сучасної держави є формування здорової нації. Не є несподіваною теза про те, що саме фізична культура та спорт покликані сприяти цьому. За інерцією, яка бере свій початок з радянського періоду української державності, сферу фізичної культури та спорту вважають такою, що позбавлена злочинного втручання, ніби «недоторканою». Вказаний підхід породжує відсутність належної уваги правоохоронних органів до стану правопорядку в ній, що призвело до появи численної кількості суспільно небезпечних проявів.

На сьогодні чинний Кримінальний кодекс України містить лише одну статтю, яка безпосередньо охороняє відносини у сфері фізичної культури та спорту, – ст. 323 «Спонукання неповнолітніх до застосування допінгу». Такий підхід до вирішення проблеми протидії злочинам у сфері фізичної культури та спорту нами не підтримується. У попередніх наукових працях нами

обґрунтовувалася необхідність у криміналізації інших розповсюджених суспільно небезпечних діянь, а саме: грубого порушення правил спортивних змагань та підкупу організаторів та учасників спортивних змагань з причини того, що вони мають доволі високий рівень (характер і ступінь) суспільної небезпечності, існують в умовах, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності, та є суттєвим порушенням прав людини і норм суспільної моралі.

Слід зазначити, що ефективність застосування наведених статей залежить від чіткого усвідомлення складу злочину, зокрема його мотиву. Також слід звернути увагу на те, що цільового дослідження вказаної проблематики в Україні не проводилося. Зазначену та суміжні теми розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні учені, такі як Є.Л. Стрельцов, М.Д. Шаргородський, Б.С. Волков, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, С.В. Кузьмін, В.В. Сарасєв, А.А. Скворцов, М.В. Анчукова та багато інших дослідників.

Метою статті є комплексне дослідження мотивів злочинів, які посягають на сферу фізичної культури і спорту, та вироблення на цій основі відповідних пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Мотив – один з найважливіших психологічних термінів, за допомогою якого розкривається внутрішня природа людських вчинків, їх сутність. Він виступає важливим компонентом психологічної структури будь-якої людської діяльності [1, с. 82]. Труднощі визначення мотиву в праві викликаються передусім тим, що в загальній психології – науці, яка покликана безпосередньо займатися розробкою проблеми мотивації поведінки, – існує багато суперечностей при характеристиці цього поняття. Вибірковість притаманна поведінці як основна властивість. Вона характерна для будь-якої людської поведінки, у тому числі протиправної. Ця обставина слугує відправним моментом у визначенні мотиву та його ролі, яку він виконує, коли людині доводиться приймати рішення, робити вибір за складних та суперечливих обставин. Тому визначення мотиву як спонукання, яким керується особа, вчинюючи ту чи іншу дію, досить повно відображає специфіку цього поняття та його роль у механізмі людської поведінки [2, с. 23].

У наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах щодо розуміння сутності мотиву, його відмежування від таких категорій, як потреби, цілі, інтереси, емоційні стани. Через відсутність єдиної наукової платформи в зазначеній проблематиці виникають численні труднощі в з'ясуванні змісту внутрішнього спонукання кримінальної поведінки, кваліфікації злочинів [3, с. 2]. Проведений аналіз наукової літератури із психології та кримінального права дає підстави стверджувати, що на сьогодні сформувався кілька напрямків у розумінні категорії «мотив».

Перший напрямок був представлений у працях таких учених, як О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, С.А. Тарарухін, К.Є. Ігошев, Б.С. Волков, А.В. Наумов. Визначення мотиву зазначеними науковцями надається через призму усвідомлення наявної потреби. Так, наприклад, за переконанням О.М. Леонтьєва та С.Л. Рубінштейна мотив – це «предметована» потреба [4, с. 14; 5, с. 56]. Тобто при визначенні сутності мотиву увага акцентується на конкретному предметі. Виходячи з такого розуміння, мотив виступає проміжною ланкою між потребою та кінцевим результатом, метою і є усвідомлений початок людської діяльності [3, с. 3].

Схожу позицію висловлює Х. Хекхаузен, вказуючи, що мотив є бажаним цільовим станом у рамках відношення «індивід-середовище» [6, с. 81]. Таке ж визначення мотиву надається в більшості західних теорій «мотиву», в яких останній наповнюється змістом через характеристику потреб, інстинктів, нахилів або ж через опис процесу перебігу реакції людини на зовнішні подразники [3, с. 2].

Інша група вчених при з'ясуванні змісту мотиву робить акцент на емоційному стані та вольовому компоненті особистості. Зокрема, Б.В. Харазішвілі зазначає, що мотив – це емоційний стан особи, який виявляється в прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності такої поведінки і бажанням її здійснення [7, с. 154].

Одним з останніх комплексних досліджень мотиву у вітчизняному кримінальному праві є праця А.В. Савченка «Мотив і мотивація злочину», в якій учений на підставі аналізу різних наукових підходів доходить висновку, що під «мотивом» слід розуміти «інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [8, с. 14].

Таке визначення, як вказує Ю.В. Орлов, є доволі дискусійним через його узагальнений, неконкретизований характер, обтяженість феноменологічною складовою. Позиція А.В. Савченка дублює викладену вище, згідно з якою «мотив» визнається внутрішньою спонукою до будь-якої діяльності [3, с. 3].

Але на сьогодні найбільш прийнятною та усталеною в кримінально-правовій доктрині є точка зору, згідно з якою «мотив» – це внутрішнє спонукання до вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності) [9; 10]. Як правило, автори беруть це визначення за постулат та вибудовують на ньому теоретичні конструкції мотивів тих чи інших видів злочинів, виробляють відповідні правила кримінально-правової кваліфікації, характеризують особистість злочинця [11, с. 78].

За моментом виникнення мотив завжди передує вчиненню злочину тому, що виступає підставою останнього і слугує виправданням вчинення злочину в очах самого суб'єкта. Мотив є лише в разі вчинення умисних злочинів, тому що передбачає особливе психічне ставлення до дії чи бездіяльності. А відсутність такого ставлення свідчить лише про наявність мотивів самої дії і не поширюється на їх суспільно небезпечні наслідки. Як стверджує Ф.Г. Бурчак, злочинів без мотивів не буває. У широкому сенсі будь-яка діяльність контролюється свідомістю і є цілеспрямованою [12, с. 83]. Від суб'єкта залежить вибір об'єктивно детермінованого засобу діяльності. Та якщо б люди були позбавлені цієї здатності, якщо б їх діяльність ніякою мірою не контролювалася їх волею, то вони б були пасивними. Суб'єкт – це надчуттєва реальність, не чиста свідомість; «Я», яке мислить, живий матеріальний організм, тілесна істота, яка має свідомість та волю, з рухом побутових мотивів [13, с. 41].

Для правильної кримінально-правової оцінки велике значення має класифікація мотивів. Деякими вченими мотиви і цілі діляться за їхнім змістом (наприклад, ревності, помста тощо) [14, с. 167]. Однак ця класифікація важлива з погляду встановлення фактичного змісту злочину і найчастіше не має кримінально-

правового значення. Так само помітно не впливає на кримінальну відповідальність і класифікація, заснована на ознаці усталеності (ситуативні і особистісні) [15, с. 134].

Найбільше практично значимою, на нашу думку, представляється класифікація, що базується на моральній і правовій оцінці мотивів і цілей. Так, відповідно з нею, мотиви пропонуються розділити на такі види:

1) низькі мотиви (суспільно небезпечні), які є різними формами прояву негативних рис особи (користь, злоба, ревнощі тощо);

2) мотиви, позбавлені низького характеру (суспільно нейтральні), які, як правило, не впливають на кваліфікацію злочину (альтруїзм, допитливість тощо);

3) мотиви, які пом'якшують кримінальну відповідальність (вплив погрози чи примусу, сильне душевне хвилювання та інші).

При цьому мотиви першої групи, як правило, впливають на кваліфікацію злочинів і призначення покарання, мотиви другої групи не впливають, а мотиви третьої – тільки пом'якшують відповідальність [10, с. 45].

Злочини у сфері фізичної культури та спорту, як будь-які інші, вчинюються за наявності певних мотивів. Серед них найбільш поширеними є згадані вище низькі мотиви, перш за все корисливість та різні її прояви.

Користь як мотив вчинення злочину в структурі злочинності займає одне з перших місць. Це не тільки розповсюджений, але одне з найвагоміших спонукань, що штовхають людей на вчинення злочинів [15, с. 139].

Користь як мотив вчинення злочину означає, що в основі спонукальних причин суспільно небезпечного діяння лежить прагнення одержати яку-небудь матеріальну вигоду, користь. Саме таке її розуміння ми знаходимо в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». За п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України варто кваліфікувати як умисне вбивство, вчинене з корисливих мотивів у разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди [16].

Оскільки користь виражає собою прагнення до незаконного збагачення, яке здійснюється за рахунок чужих інтересів, то вона завжди пов'язана з порушенням майнових відносин та права власності інших осіб. Однак для визнання злочину вчиненим з користі не обов'язково, щоб майно, за рахунок якого винний прагне задовольнити свої корисливі інтереси, належало потерпілому. Важливо, щоб в основі вчинення злочину

лежало прагнення одержати яку-небудь матеріальну вигоду або користь [1, с. 46].

Що стосується конкретних проявів користі в злочинах, які досліджується, то вказаний мотив притаманний спонуканню неповнолітніх до застосування допінгу. Наведемо декілька прикладів. Враховуючи вартість (ціну) допінгових засобів на «чорному» ринку України, торгівля ними є дуже вигідною. Тому значна частина суб'єктів злочину з метою власного збагачення займається торгівлею допінговими засобами, одночасно вчиняючи спонукання неповнолітніх до їх застосування. Як правило, така торгівля проводиться у звичайних фітнес-клубах, спортивних секціях. Серед них найбільш розповсюдженими є анаболічні стероїди: діанабол, ретаболіл, фенаболін, нелівар, вінстрол та інші [17, с. 107].

Також корисливий мотив проявляється, коли керівники, тренери, лікарі команд та окремих спортсменів спонукають неповнолітніх застосовувати допинги для отримання грошової винагороди за призові місця, які посіли їхні вихованці, а також для зміцнення свого власного авторитету.

До корисливих злочинів також належить і підкуп учасників та організаторів спортивних змагань, де особа, що надає або приймає неправомірну вигоду, бажав вплинути на результат змагань та отримати від цього певні матеріальні заохочення (гроші, призи, звання тощо) за перемогу команди або спортсмена.

Звичайно, низькі мотиви вчинення злочинів є найбільш розповсюдженими. Проте не слід забувати про ті, які до них не належать. При спонуканні неповнолітніх до застосування допінгу таким виступає мотив зацікавленості. У спорті є люди, які на своїх товаришах, колегах проводять так звані експерименти. З'являється новий допінговий засіб – і вони прагнуть понад усе визначити його фармакологічні властивості. Ось і пропонують своїм партнерам та вихованцям з мотиву зацікавленості спробувати новий препарат [17, с. 108].

Мотиви такого характеру можливі і при підкупі учасників та організаторів спортивних змагань, наприклад: бажання перемоги улюбленого спортсмена, учасника конкурсу, команди; бажання не допустити будь-якої перемоги; ревнощі; підлив репутації; помста та інші. В.С. Буров доповнює цей ряд такими мотивами, як кар'єризм, помилково зрозумілі інтереси третіх осіб та організацій [18, с. 117].

У дійсності злочини у сфері фізичної культури та спорту можуть вчинюватися із мотивів позитивного характеру. Одним з таких є вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову та іншу залежність. Спорт є сферою комерційних відносин. Більшу частину від матеріальної винагороди отримують керівники окремих спортсменів, спортивних клубів та команд, які згідно зі своїми повноважен-

нями здійснюють організаційно-керівні функції. Тренери отримують від них усні накази про однозначність успішного виступу спортсменів на змаганнях, при чому зазначають, що в протилежному випадку вони будуть звільнені з посад. У таких випадках тренерам нічого не залишається, як спонукати своїх вихованців до застосування допінгу [17, с. 109].

Достатньо спірною уявляється точка зору деяких науковців, які вважають, що грубе порушення правил спортивних змагань не є злочином, оскільки вчинюється в умовах виправданого ризику, а саме з мотиву досягнення значної суспільно-корисної мети. Такої позиції дотримуються М.Д. Шаргородський та Л.Л. Піонтковський. Вони вважають, що при заподіянні шкоди життю або здоров'ю особи в спорті суб'єкт знаходиться в стані «виправданого ризику», як обставини, що виключає злочинність діяння [19; 20].

Однак деякі вчені не поділяють вказану точку зору, зокрема В.В. Скворцов, В.В. Сараєв та ряд інших фахівців [21, с. 76; 22, с. 86]. Такої ж думки дотримуємося і ми, однак вважаємо за потрібне навести відповідні аргументи на її користь.

Виходячи із тлумачення ст. 42 КК України, однією з обов'язкових умов виправданого ризику є те, що спрямованість дії (бездіяльності) в ситуації ризику обумовлена досягненням тільки значної суспільно корисної мети [23]. А саме: виправданий ризик має місце лише тоді, коли діяння спрямоване на збереження і примноження будь-яких цінностей, що мають важливе значення як для суспільства в цілому, так і для окремих особистостей [24, с. 16].

Раніше нами було доведено, що заняття фізичною культурою і спортом є суспільно корисним видом діяльності, який спрямований на зміцнення здоров'я населення. Однак людина, займаючись фізичною культурою і спортом, переслідує перш за все свої особисті мотиви, а саме: зміцнення здоров'я, покращення фізичної форми, здобуття навичок, досягнення спортивних результатів. Окрім цього, проведення змагань широко транслюється по каналах телебачення і становить певний інтерес для великого кола глядачів. Виходячи з цього, мета, яку переслідує спортсмен, виступаючи на змаганнях, – це передусім отримання особистої вигоди (приз, спортивне звання), а не задоволення інтересів суспільства.

Таким чином, спочатку, при заподіянні шкоди життю або здоров'ю в спорті, особа йде на ризик заради досягнення особистої вигоди, що представляє інтерес тільки для самого спортсмена. При цьому така мета не є суспільно корисною, оскільки блага приносяться тільки одній людині.

Крім цього, однією з умов правомірності ризику є відсутність невідворотності спричинення шкоди, тобто коли результат у вигляді негативних наслідків маловірогідний [25, с. 13].

При заняттях певними видами спорту уникнути спричинення шкоди життю або здоров'я неможливо, оскільки деякі види спорту прямо передбачають фізичну дію суперника або спортивного снаряда як одну з умов заняття цим видом спорту, наприклад, бокс, боротьба, східні единоборства, регбі, важка атлетика та інші. На думку генерального секретаря Всесвітньої медичної ради Д. Х'юмана, бокс взагалі не є видом спорту, оскільки неможливо піти з рингу, не отримавши травми, а проведення боксерських поєдинків є варварською практикою [26]. Тому, у цих видах спорту не можна говорити про маловірогідне настання шкоди здоров'ю або життю, ці наслідки завжди мають місце.

Отже немає необхідності визнавати шкоду, спричинену здоров'ю або життю в спорті як завдану в умовах обгрунтованого ризику з причини того, що поняття «ризик» передбачає відсутність неминучості заподіяння шкоди, тобто результат, що настав у вигляді несприятливих наслідків, маловірогідний.

Також обгрунтований ризик можливий лише в тих випадках, коли досягти суспільно корисну мету неможливо не «ризикованим» шляхом. Так, М.В. Анчукова визначає виправданий ризик у формально-логічний спосіб – як «передбачене КК правомірне поставлення об'єкта кримінально-правової охорони в небезпеку заподіяння шкоди або фактичне заподіяння йому шкоди, вчинене для досягнення значної суспільно корисної мети в обстановці, коли ця мета не могла бути досягнута без такого ризику, а вжиті суб'єктом заходи давали підстави розраховувати на запобігання шкоди правоохоронюваним інтересам» [27, с. 8].

Однією з умов заняття спортом є добровільна згода особи займатися цим видом діяльності. Однак особа дає таку згоду не тільки на заняття визначеним видом спорту, але і на дотримання встановлених у ньому правил. При цьому, надаючи таку згоду, спортсмен усвідомлює можливість виникнення такої ситуації, за якої йому може бути завдано шкоду, але одночасно з цим він визнає, що, оволодівши всім комплексом спортивно-технічних прийомів, зможе її виключити.

Отже, згода спортсмена включає в себе бажання займатися певним спортом і можливий ризик, межі якого окреслені правилами змагань, які, з одного боку, виступають межами об'єктивно можливого ризику, а з іншого – слугують відповідною гарантією для осіб, що займаються спортом.

Висновки. Підводячи підсумок проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

– злочини у сфері фізичної культури та спорту, як будь-які інші, вчинюються за наявності певних мотивів, і хоча вони не закріплені в законі як обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, все ж можуть впливати на призначення покарання та кваліфікацію злочину. Найбільш поширеними серед них є так звані «низькі» мотиви (користь, помста);

– ми вважаємо, що особа, яка заподіє шкоду життю чи здоров'ю при занятті спортом, не знаходиться в стані виправданого ризику у зв'язку з тим, що отримана вигода (спортивний розряд, приз тощо) є його особистою метою.

Список використаної літератури

1. Волков Б.С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование / Б.С. Волков. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 152 с.
2. Чубинский М.П. Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве / М.П. Чубинский. – Ярославль, 1990. – 123 с.
3. Орлов Ю.В. Мотив як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення / Ю.В. Орлов // Право і Безпека. – № 4 (41). – 2011.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции : конспект лекций / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность в 2 т. / Х. Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 408 с.
7. Харазишвили Б.В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве / Б.В. Харазишвили // Советское государство и право. – 1964. – № 5. – С. 153–157.
8. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А.В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
9. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студентів вищих навчальних закладів] / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
11. Лочич С.В. Кримінальна відповідальність за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів : дисертація ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.В. Лосич. – Запоріжжя, 2013. – 210 с.
12. Бурчак Ф.Г. Квалификация преступлений / Ф.Г. Бурчак. – М.: Политиздат, 1975. – 145 с.
13. Воронович Б.А. Объективное и субъективное в социальных процессах / Б.А. Воронович // Философские науки. – № 3. – М., 1984. – С. 40–44.
14. Российское уголовное право. Общая часть : [учебник] / [С.В. Бородин, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.]; под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова; Институт государства и права РАН. – М.: Спарк, 2000. – 478 с.
15. Білаш О.В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Білаш. – Одеса, 2013. – 209 с.
16. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 // Вісник Верховного суду України. – 2003 р. – № 1.
17. Петренко О.І. Кримінальна відповідальність за спонукування неповнолітніх до застосування допінгу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.І. Петренко. – Київ, 2006. – 184 с.
18. Кузьмин С.В. Уголовная ответственность за подкуп участников и организаторов профессиональных спортивных соревнований и зрелищных коммерческих конкурсов : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право» / С.В. Кузьмин. – Москва, 2002. – 185 с.
19. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья / М.Д. Шаргородский. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 511 с.
20. Курс советского уголовного права / под ред. А.А. Пионтковского. – М.: Наука, 1971. – Т. 5. – 456 с.
21. Сараев В.В. Уголовно-правовая охрана современного профессионального спорта в России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право» / В.В. Сараев. – Омск, 2009. – 208 с.
22. Скворцов А.А. Уголовно-правовая оценка причинения вреда жизни и здоровью при занятиях спортом : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право» / А.А. Скворцов. – Саратов, 2005. – 180 с.
23. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Атіка, 2012. – 160 с.
24. Берестовой А.Н. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее уголовную ответственность и наказуемость деяния по советскому уголовному праву : автореф. ... канд. юр. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право» / А.Н. Берестовой. – Саратов, 1972. – 21 с.
25. Шурдунский А.Ю. Обоснованный риск как обстоятельство, исключающее уголовную ответственность и наказуемость деяния по советскому уголовному праву : автореф. ... канд. юр. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминалогия; уголовно-исполнительное право» / А.Ю. Шурдунский. – М.: 2003. – 21 с.
26. Галака Л. Ринг или гладиаторская арена [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.komanda.com.
27. Анчукова М.В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.В. Анчукова. – Х., 2004. – 21 с.